

Mitja Saje

## ZAMETKI KAPITALIZMA V TRADICIONALNI KITAJSKI DRUŽBI

## Kitajsko zgodovinoepisje in vprašanje zametkov kapitalizma

Vprašanje obstoja zametkov kapitalistične proizvodnje v kitajski tradicionalni družbi je za kitajsko zgodovinoepisje relativno novo in so se z njim pričeli ukvarjati šele sredi petdesetih let, potem ko so to idejo sprožile diskusije in raziskave družbenega ozadja najbolj znanega romana iz zgodnjega obdobja dinastije Qing<sup>1</sup>: Hong lou meng ali v prevodu »Sanje v rdeči sobi«. Ko je bila v razpravah o tem romanu nakazana ideja, da so se že v kitajski tradicionalni družbi pred Opijsko vojno 1840 pojavili zametki kapitalistične proizvodnje, je vprašanje hitro pritegnilo pozornost številnih znanih kitajskih zgodovinarjev in »zametki kapitalizma v tradicionalni Kitajski« so kmalu postali ena od štirih najpomembnejših tem, s katerimi se ukvarjajo sodobni kitajski zgodovinarji.<sup>2</sup>

Pomen vprašanja zametkov kapitalizma na Kitajskem pred Opijsko vojno je predvsem v tem, da nakazuje možnost avtohtonega razvoja kapitalistične proizvodnje in s tem prehoda tradicionalne kitajske agrarne družbe na pot industrializacije. Do nedavnega je namreč veljala splošno sprejeta teorija, ki so jo predvsem razvili in zagovarjali zahodni sinologi, da je modernizacija Kitajske in uvajanje kapitalistične proizvodnje izključno posledica vdora zahodnih sil na Kitajsko, ki se je v večjem obsegu pričel šele po Opijski vojni.

Odkritje zametkov kapitalizma v določenih panogah proizvodnje na Kitajskem v času od 15. do srede 19. stoletja z nekaterimi znaki, ki segajo

<sup>1</sup> Glej razpredelnico! Kitajska imena so pisana v sistemu pin yin, razen mest: Peking, Nanking in Kanton.

## PREGLED DINASTIJ OD DRUGE ZDRUŽITVE KITAJSKE LETA 581 DALJE

|                                                                                                                                                                                     | Dinastija                         | Obdobje         | Glavno mesto            |          |
|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------------------------------|-----------------|-------------------------|----------|
| Druga združitve Kitajske<br>Imperij obsega poleg prave Kitajske<br>še velik del centralne Azije                                                                                     | Sui                               | 581—618         | Changan                 |          |
|                                                                                                                                                                                     | Tang                              | 618—907         | Changan                 |          |
| Imperij razpade, na severu<br>se zvrsti pet kratkotrajnih dinastij,<br>jug pa je razdeljen na 10 držav                                                                              | Pet dinastij<br>in deset<br>držav | 907—960         |                         |          |
| Ponovna (tretja) združitve, ki pa<br>prepusti del severne Kitajske<br>nomadskim sosedom, v obdobju<br>J. Song pa se kitajsko ozemlje<br>še zmanjša in obsega samo<br>južno Kitajsko | Song                              | Severni<br>Song | 960—1127                | Kaifeng  |
|                                                                                                                                                                                     |                                   | Južni<br>Song   | 1127—1279               | Hangzhou |
| Tuji nomadski dinastiji, ki sta<br>sprejeli kitajsko kulturo in vladali<br>delu severne Kitajske v obdobju<br>Song                                                                  | Liao                              | 907—1234        | Peking                  |          |
|                                                                                                                                                                                     | Jin                               | 1115—1234       | Peking                  |          |
| Mongolski osvajalci četrtič<br>združijo vso Kitajsko                                                                                                                                | Yuan                              | 1279—1368       | Peking                  |          |
| Kitajska dinastija vlada vsej<br>Kitajski po izgonu Mongolov                                                                                                                        | Ming                              | 1368—1644       | Nanking, nato<br>Peking |          |
| Mandžurski osvajalci zavladajo<br>Kitajski in razširijo imperij<br>do največjega obsega                                                                                             | Qing                              | 1644—1911       | Peking                  |          |

<sup>2</sup> Druge pomembne teme, ki so v ospredju sodobnih kitajskih zgodovinskih raziskav, so: problem periodizacije kitajske zgodovine; karakter kmečkih uporov na Kitajskem in vpliv tujine na razvoj Kitajske.

še v mnogo bolj zgodnja obdobja vse do dinastije Tang (7. do 9. stoletje), je povzročilo precejšnje razburjenje med kitajskimi zgodovinarji. Že konec petdesetih let so se pojavile številne študije, ki na podlagi še pomanjkljivo obdelanih zgodovinskih virov preuranjeno nakazujejo in postavljajo zaključke, ki močno precenjujejo pomen zametkov kapitalizma v okvirih tedanje še vedno skoraj povsem agrarne družbe.

Glede na močan vpliv politike na zgodovino po revoluciji 1949 na Kitajskem<sup>3</sup> je tudi vprašanje zametkov kapitalizma postalo politično orodje, s katerim so poskušali podkrepiti idejo, da bi se Kitajska tudi brez posega Zahoda razvila v moderno državo in da so vsi posegi Zahoda v dogajanja na Kitajskem predstavljali imperialistično zaroto, ki je prinesla samo škodo in trpljenje kitajskemu ljudstvu. Vprašanje je našlo svoj dogmatski okvir v izjavi Mao Zedonga v delu Kitajska revolucija in kitajska komunistična partija, kjer pravi: »Razvoj blagovne proizvodnje v kitajski fevdalni družbi je že vseboval kapitalistične zametke. Če ne bi bilo tujih kapitalističnih vplivov, bi se Kitajska tudi počasi razvila v kapitalistično družbo.«<sup>4</sup> Ta politična opredelitev je hotrovala, da so zgodovinarji čisto predimenzionirali pomen odkritih dejstev o zametkih kapitalizma in vedno oblikovali razlage in teorije, ki so potrjevale osnovno politično misel, kot jo je že v obdobju revolucionarne borbe nakazal predsednik Mao Ze dong.

Največja poeostavljanja in potvarjanja prikazovanja zgodovinskih dejstev so se na Kitajskem dogajala v desetletju od pričetka kulturne revolucije 1965 do padca »bande štirih« 1976. leta. V tem obdobju ne samo, da ni bilo novih zgodovinskih raziskav, ampak lahko rečemo, da je bila celotna zgodovinska znanost odrinjena iz družbenega življenja, kjer so jo nadomestile poenostavljene politične fraze in posamični zgodovinski citati, izluščeni iz zgodovinskega okvira, ki so služili kot dokumentacija za opravičevanje trenutne politične orientacije. Delo zgodovinarjev na univerzah je zastalo, v srednjih šolah je bila zgodovina v teh letih praktično ukinjena, mnogi znani zgodovinarji pa so zaradi kritik v kulturni revoluciji doživeli osebne tragedije.

Med vidnimi zgodovinarji, ki so zaradi svojega strokovnega prestiža zasedali bolj izpostavljene politične položaje, sta v tem burnem političnem obdobju doživela osebne tragedije tudi dva pionirja raziskav o zametkih kapitalistične proizvodnje na Kitajskem. Deng Tuo je bil do 1957. leta urednik dnevnika »Renmin Ribao«, potem pa namestnik vodje mestnega komiteja mesta Peking. Že sredi petdesetih let je sodeloval v raziskavah in razpravah o družbenem ozadju romana »Sanje v rdeči sobi« in bil eden prvih zgodovinarjev, ki je opozoril na obstoj zametkov kapitalistične proizvodnje. Zgodovinar Wu Han je bil pred kulturno revolucijo prav tako eden od namestnikov vodje pekinškega mestnega komiteja, njegove zgodovinske raziskave pa so predvsem obravnavale proizvodnjo v začetku dinastije Ming.

Oba navedena zgodovinarja štejemo med prve žrtve kulturne revolucije. Skupaj s še enim znanim tedanjim kitajskim družboslovcem so 1965. leta postali prve javne tarče napadov kritike kulturne revolucije, ki jim je nadela etiketo: »Protipartijska klika treh strokovnjakov«.<sup>5</sup> Po ostrih javnih napadih so bili navedeni trije strokovnjaki prve pomembnejše osebnosti, ki so jih prijeli v začetku kulturne revolucije. Deng Tuo je leta 1967 naredil samomor, Wu Han pa je kasneje umrl v ječi.

Po letu 1976 je prišlo do ponovne oživitve zgodovinskih raziskovanj, ki vedno bolj težijo k objektivnosti prikazovanja podatkov in k uporabi znan-

<sup>3</sup> Zgodovina je na Kitajskem vedno predstavljala dejavnost, ki je bila vključena v dvorne uradniške zadeve in je s tem bila praktično podaljšek centralizirane politike dvora.

<sup>4</sup> Napisano v mestu Yan'an 1939 pozimi.

<sup>5</sup> »San jia cun fan dang ji tuan«.

stvenih metod raziskovanja. Seveda postavlja posebno oviro uvajanju sodobnih znanstvenih metod raziskovanja desetletna prekinitev znanstvenega dela. Nekateri pomembni zgodovinarji so v tem času ostareli, ne da bi izkoristili svoja najbolj produktivna leta, po drugi strani pa še niso uspeli vzgojiti mladih generacij, ki bi bile sposobne stopiti na njihova mesta. Hkrati je še vedno opazna globoka vrzel v kitajskem spremljanju svetovnih dogajanj, ki je nastala zaradi dolgoletne izolacije, politike zapiranja vase in pretrganih možnosti komuniciranja z ostalim svetom, kar se še vedno pozna pri slabem poznavanju svetovnih jezikov in nezadostnem spremljanju svetovne literature.

Tudi obremenjenost zgodovine z dogmatičnimi političnimi stališči po spremembah 1976. leta ni minila čez noč, ampak se nekje v večji, nekje v manjši meri še vedno ohranja, predvsem ker je bil to desetletja prevladujoč način mišljenja, v katerem so zrastle in se oblikovale generacije, ki so sedaj najbolj aktivne. Samo redki so posamezniki, ki so uspeli zadržati lasten in neobremenjen pogled, vendar še vedno tudi najpogumnejši med njimi vključujejo določeno število politično propagandnih stališč in fraz, kadar pišejo članke, razprave ali knjige.

Če poskušamo oceniti uporabnost kitajskih zgodovinskih člankov, razprav in zgodovinskih študij, se lahko oslonimo predvsem na publikacije iz petdesetih in zgodnjih šestdesetih let (do leta 1965) in nato na najnovejše, ki so izšle v letu 1977 in kasneje. V teh delih so predvsem zanesljivi podatki ter navajana dejstva in citati, ki so plod resnih zgodovinskih raziskav, bolj previdni pa moramo biti pri prevzemanju stališč in ocen, ki jih avtorji navajajo v uvodnih odstavkih in zaključkih, ker so prav na teh mestih navedena mnenja najbolj pod vplivom trenutnih političnih potreb.

Vsekakor je za nadaljnje zgodovinske raziskave na Kitajskem potrebno poudariti pomen izredno bogatih primarnih zgodovinskih virov, ki so še v mnogočem neraziskani in neobdelani in večkrat tudi še nepoznani za hodnim zgodovinarjem.

### **Pogoji za razvoj kapitalistične proizvodnje v tradicionalni Kitajski**

Kitajska je bila kakih tisoč let od osmega do osemnajstega stoletja vodilna svetovna gospodarska sila. Njena gospodarska moč je poleg obsežnega teritorija, ki ga je država obsegala, in najbolj številnega prebivalstva na svetu, temeljila predvsem na visoki produktivnosti v kmetijstvu in dobri organizaciji družbe. Prav zahvaljujoč tema dvema faktorjema, je svoj primat zadržala in celo povečala tudi v obdobju, ko so nomadi podjarmili severno Kitajsko in se je težišče gospodarske aktivnosti dokončno preselilo v južno Kitajsko, kjer je v 12. in 13. stoletju dinastija Južni Song na omenjenem teritoriju (južno od reke Yangzi), zahvaljujoč visoki produktivnosti v kmetijstvu in hitro rastočemu številu prebivalstva (naraslo je nad 100 milijonov), uspela daleč preseči skupno vrednost proizvodnje nekdanj zružene Kitajske.

Obsežne spremembe v kmetijstvu, ki jih lahko imenujemo kmetijska revolucija, so potekale na Kitajskem od osmega do dvanajstega stoletja. Na severu je pšenica pričela izpodrivati proso, najpomembnejše tehnične spremembe pa so se dogajale na jugu z uvajanjem mokrih riževih polj. Mokra riževa polja so zahtevala ogromna vlaganja predvsem delovne sile, saj so morali zravnati polja, jih ograditi, skopati jarke in jih vzdrževati. Hkrati so razvili tehnike, kot so dvilžna zapornica, norla (vodno kolo s skledastimi zajemalkami) in vodne črpalke. Širila se je uporaba novih gnojil (blato in apnenec), gojenje sadik in selekcija semen, tako da je kombinacija vrst z večjim donosom, odpornostjo na sušo, ali s krajšo dobo zorenja,

omogočila dve setvi oziroma boljše izrabo lokalnih pogojev, s čimer je kmetijska produktivnost močno porasla. Zelo razvita trgovina, dobro organiziran in cenen vodni transport in širok razmah denarno-kreditnih odnosov so omogočili večjo specializacijo kmetijske proizvodnje med posameznimi regijami. Državna politika dinastije Južni Song je uradno podpirala uvajanje in širjenje novih načinov kmetovanja. Državni uradniki so imeli mandatno dobo službovanja v posameznem kraju in so tako krožili po vsej državi, pisali poročila o stanju kmetijstva in prenašali nova znanja tudi v bolj oddaljena področja. K širjenju novih tehnik in metod kmetovanja je veliko pripomogel tudi tisk, saj so tiskali priročnike za kmetovalce, opremljene s skicami novih vodnih naprav in orodij in opisi novih načinov kmetovanja v preprostem jeziku.

S tem je Kitajska postala daleč najbolj razvita agrarna država v človeški zgodovini, s čimer je kljub relativni stagnaciji v kmetijski tehnologiji od 14. stoletja dalje uspela zadržati vodilno mesto v svetovnem gospodarstvu še za nadaljnja dobra štiri stoletja. Od 14. stoletja dalje se je količina kmetijske proizvodnje na Kitajskem širila sočasno s hitro naraščajočim številom prebivalstva, vendar predvsem s krčenjem novih, tudi slabših zemljišč in s prenašanjem bolj uspešnih kmetijskih tehnik iz gospodarsko vodilnih področij v bolj zaostala področja, ne pa več toliko z uvajanjem novih tehnoloških rešitev, za katere v odsotnosti modernih znanstvenih metod v okviru tradicionalnega kmetijstva niti ni bilo več pravih možnosti. Kot navaja Mark Elvin<sup>6</sup>, so bili akrski donosi še vedno tradicionalnega kitajskega kmetijstva leta 1920 bistveno višji od donosov v večini evropskih držav ob začetku industrijske revolucije.

Za oceno tehnične sposobnosti Kitajske, da bi sama krenila na pot industrijske revolucije, pogledimo, kaj je ugotovil Joseph Needham<sup>7</sup> v svoji enciklopedični študiji zgodovine kitajske znanosti. Poleg spiska 26 tehničnih principov, katere je Evropa prevzela od Kitajske in ki so bili na Kitajskem že dolgo znani — na primer lito železo deset stoletij prej, globinsko vrtanje in pridobivanje zemeljskega plina 11 stoletij prej, ventilator in vrtljivo sito 14 stoletij prej — navaja tudi nekaj principov, za katere je pozna srednjeveška Evropa zvedela, da so v uporabi na Kitajskem, vendar jih Zahod ni prevzel, ker še niso sodili v tedanji vzorec evropskega gospodarstva kot na primer gradnja vodotesnih prekatov v ladjedelništvu, uporaba papirnatega denarja in uporaba premoga. Nasprotno so bili v 17. stoletju ob prihodu jezuitov na Kitajsko za Kitajce novi samo naslednji evropski tehnični principi: princip vijaka, princip dvocilindrične tlačilne črpalke in princip ročilne gredi.<sup>8</sup>

Glede na to, da je bilo od 10. do 14. stoletja na Kitajskem obdobje bolj sistematičnih in eksperimentalnih raziskav narave s številnimi novimi tehničnimi odkritji in da je po 14. stoletju raziskovalni in ustvarjalni elan močno upadel, lahko sklepamo, da je Kitajska že do 14. stoletja razpolagala s potrebnim nivojem znanja in tehnike, ki je v Evropi omogočil začetek industrijske revolucije. V tem obdobju je Kitajska, kot trdi Mark Elvin<sup>9</sup>, tudi res ustvarila prvo mehanizirano industrijo na svetu. To je bil vodni stroj za predenje konoplje, ki ga je leta 1313 opisal in skiciral Wang Chen<sup>10</sup> in za katerega pravi, da je bil takrat široko v rabi po vsej severni Kitajski.

<sup>6</sup> Mark Elvin: *The Pattern of the Chinese past*, Stanford University Press 1973, str. 307.

<sup>7</sup> Joseph Needham: *Science and Civilisation in China*, Vol. I, Cambridge University Press 1954, 7. poglavje.

<sup>8</sup> J. Needham na tem mestu omenja tudi princip mehanične ure, vendar je v svojem raziskovalnem opusu kasneje odkril, da so Kitajci tudi mehanično uro poznali že v 11. stoletju, torej 300 let pred Evropo.

isto: (Vol. IV, part 2, Cambridge 1965, pogl. 27 j)

<sup>9</sup> Mark Elvin: *The Pattern*, 13. poglavje.

<sup>10</sup> Wang Chen: *Nong Shu* (Razprava o kmetijstvu).

Stroj je z 32 vreteni imel kapaciteto predenja 65 kg niti v 42 urah in je bil po konstrukciji izrazito podoben predilnemu stroju iz konca 17. in začetka 18. stoletja, ki ga opisuje Diderot v svoji Enciklopediji. Usodno za kitajski predilni stroj je bilo, da ni krenil na pot drobnih tehničnih izboljšav, ki bi mu povečale produktivnost in je morda prav zato počasi prišel iz rabe in končno tudi povsem izginil.

Obdobje velikih sprememb v kmetijstvu in poleta za osvajanje novih znanj in tehničnih rešitev je bilo hkrati tudi obdobje postopnega oblikovanja nacionalnega tržišča in hitre urbanizacije.

V 9. stoletju se je na Kitajskem močno povečala tržna svoboda, ki je bila do tedaj pod dinastijo Tang še vedno omejena na luksuzno blago in uradno dovoljene trge. V času zatona dinastije se je močno povečalo število neuradnih trgov in kmečko gospodarstvo se je postopoma na široko povežalo s tržnim mehanizmom, s čimer so postali vsi kmetijski proizvodi tržni in s tem tudi predmet medregionalne trgovine. Tržna miselnost je segla vse do kmečkih proizvajalcev, ki so postali bolj racionalni in prilagodljivi, tako da so marsikje pričele komercialne rastline izpodrivati riž, drugje pa so se cele regije usmerile v proizvodnjo riža za preskrbo deficitnih področij in mest. Do 13. stoletja se je postopno oblikovala cela državna hierarhija tržnih mest, ki ima za osnovo mrežo lokalnih tržnih krajev, ki so se močno približali kmečkemu proizvajalcu. Najmanjša razdalja med temi tržnimi kraji naj bi bila 7 do 13 km, da ni prišlo do prehudega rivalstva. Z razširitvijo tržnega gospodarstva so nastajale nove dejavnosti, kot skladiščenje in funkcije državnih pogajevalcev, ki so v tržnih središčih posredovali med potujočimi trgovci in trgovci na drobno. V večjih mestih so obstajale gilde in posredniki za vse vrste delovne sile, blaga in uslug, kot celo na primer neke vrste potovalne agencije.

V gospodarsko vodilnih področjih pride zlasti v 13. stoletju do pospešene urbanizacije, ki v posameznih okrajih in prefekturah doseže stopnjo 20 do 30 %. Po ocenah<sup>11</sup> na osnovi podatkov o sedmih prefekturah z več kot milijon prebivalci in 51 prefektur z nad pol milijona prebivalcev, kjer so bila večja mesta, je v mestih z nad 100.000 prebivalci živelo 6 do 7,5 milijona prebivalcev. Ta ocena ne upošteva manjših mest v ostalih 220 prefekturah z manj kot pol milijona prebivalcev, ker za te prefekture ni še nihče proučeval podatkov o prebivalstvu. Visoko stopnjo urbanizacije nam potrjujejo tudi kitajske zdravstvene statistike, ki navajajo, da se v 13. stoletju močno poveča pogostnost epidemij in prvič se pojavijo tudi nove množične bolezni kot sta influenza in tifus. Čeprav je bila Kitajska za tedenje čase najbolj urbanizirana država na svetu, pa Kitajska mesta niso odigrala enake vloge kot evropska. Kitajska mesta so bila sicer zelo velika in bogata, vendar pa so bila samo podaljšek državne birokratske strukture in sedeži lokalnih uradnikov, ki so zagotavljali enotno tradicionalno upravo v vsej državi. Tako kitajska mesta niso razvila nobenih samostojnih funkcij, niso dobila posebnih legalnih institucij, niti razvila mentalitete meščanstva in niso postala centri neodvisnosti in politične svobode, ker je homogena imperialna struktura predstavljala preveliko oviro za tak razvoj.

Zemljiški sistem, ki je po pravilu iz pretekle dinastije Tang v teoriji še vedno slonel na sloju svobodnih kmetov kot neodvisnih davkoplačevalcev, je v obdobju povečane komercializacije pretežno prevzel obliko veleposestev, ki so bila v lasti ali upravljanju vodilnega sloja izobraženstva, s tlačansko ali poltlačansko najemno odvisnostjo kmečke delovne sile. Od 14. stoletja dalje sicer ni bilo več bistvenih sprememb v kmetijski proiz-

<sup>11</sup> Mark Elvin: *The Pattern*, str. 176.

vodnji pri uporabi novih tehnik, kljub temu pa so se odvijale pomembne spremembe na področju družbenih odnosov. Kmetje so često pri izogibanju državnih dajatev poiskali zaščito pri veleposestnikih, ki so jim predali svojo zemljo, in s tem prešli v novo tlačansko ali poltlačansko odvisnost. Sistem veleposestev in tlačanske odvisnosti kmetov je pričel razpadati in od sredine petnajstega stoletja dalje, zlasti pa v sedemnajstem stoletju, imajo kmečki upori v gospodarsko vodilnih regijah južne Kitajske že izrazito razreden značaj z glavno zahtevo po ukinitvi tlačanskih vezi. Po splošni razširitvi tovrstnih kmečkih uporov se je cesarska vlada zavedla nevarnosti in cesar Kang Xi je leta 1681 izdal memorandum, ki se glasi: »Od sedaj naprej, kadar veleposestniki kupujejo ali prodajajo zemljo, morajo dovoliti svojim najemnikom, da naredijo po svoji volji. Ne smejo jih prodati skupaj s svojimi polji niti prisiliti, da bi opravljali službo.«<sup>12</sup> V začetku 18. stoletja pa je njegov naslednik cesar Yong Zheng (1725—1735) dokončal osvobajanje s tem, da je osvobodil vse preostale dedno nasledstvene poklicne skupine, vključno tudi poltlačansko vezanost na zemljo in polsuženjsko vezanost služabnikov najbogatejših družin.

Po drugi strani je sistem veleposesti z odvisnimi najemniki oslabil tudi zaradi spremenjene strukture investiranja, ki se je vedno bolj usmerjalo v trgovino, zastavljavnice in posest mestnega zemljišča, kar so bile mnogo bolj donosne naložbe kot kmetijska zemljišča, medtem ko je zemlja predstavljala predvsem naložbo, ki je zagotavljala družbeno varnost. S tem novim vzorcem je postala finančna moč močnejši vir gospodarske moči kot lastništvo zemlje, zastavljavnice in posojanje denarja pa najpomembnejša oblika izkoriščanja kmečkega prebivalstva.

Tako spremenjen kmetijski sistem, ki se je praktično ohranil vse do revolucije, je omogočil mnogo večjo družbeno in geografsko mobilnost kitajskega prebivalstva, ki je prav v tem obdobju pričelo pospešeno naraščati. Kitajska agrarna družba je tako sicer postala ena najbolj fluidnih na svetu, vendar so jo vztrajanje v zaprtih okvirih agrarnega gospodarstva, povečani demografski pritiski, konservativnost centralizirane državne uprave in vdor Zahoda pahnili v stoletno krizo, iz katere išče pot šele po revoluciji 1949.

### Kitajski pogled na vprašanje zametkov kapitalizma

Med kitajskimi zgodovinarji ni povsem enotnega mnenja, kdaj se zametki kapitalizma na Kitajskem prvič pojavijo. Tako profesor Fu Zhufu meni, da so se pojavili že v času dinastije Tang, profesor Kong Jingwei zagovarja tezo, da so se razvili za časa dinastije Song, nekateri pa na podlagi teksta, ki opisuje razmere najemniških delavcev v svilarski delavnici, kot jih je opisal Xu Yi v letih 1350—1356 v razpravi »Čas tkanja«<sup>13</sup> in ki predstavlja prvi pisan opis delavskih mezd na osnovi delovne učinkovitosti, sklepajo, da so se zametki kapitalizma pojavili proti koncu dinastije Yuan.

Vendar sedaj že prevladuje splošno mnenje, da o pravih zametkih kapitalizma na Kitajskem lahko govorimo šele kasneje, in sicer od sredine dinastije Ming oziroma od 15. stoletja dalje. To pretežno sprejeto mnenje se je izoblikovalo na osnovi naslednjih kriterijev za oceno obstoja pravih zametkov kapitalizma. Izpolnjeni morajo biti naslednji zgodovinski pogoji:

1. Razvoj proizvodjalnih sil mora doseči stopnjo, ki omogoči postopno razširitev družbene delitve dela med kmetijstvom in obrtjo in razširitev delitve med samimi obrtnimi dejavnostmi.

<sup>12</sup> Koyama Masaaki: *Minmatsu Shinsho no daitoch shoyu* (Veliko zemljelastništvo — pozni Ming in zgodnji Qing) Shigaku Zasshi LXVI xi (1957) in LXVII i (1958).

<sup>13</sup> Zhi gong shi.

2. Razširjena družbena delitev dela omogoči razvoj tržnega gospodarstva in s tem vodi k postopnemu razpadu naturalnega gospodarstva.

3. Obstoje in razvoj trgovine in trgovskega kapitala.

4. Obstoje najemniške delovne sile.

Poleg navedenih zgodovinskih pogojev morajo resnični zametki kapitalizma zadovoljiti še naslednje standarde:

1. Temeljiti morajo na osebni lastnini proizvodjalnih virov.

2. Proizvodnjo mora voditi profitni motiv.

3. Uporabljati morajo najemniško delovno silo.

4. Tržna proizvodnja mora biti že precej splošno sprejeta oblika proizvodnje in tudi teritorialno splošno razprostrta oblika proizvodnje.

Ko kitajski zgodovinarji izhajajo iz navedenih kriterijev, ugotavljajo, da o zametkih kapitalizma lahko govorimo šele, ko zadovoljujejo vse navedene zahteve in zato smatrajo, da so zametki kapitalizma šele od 15. stoletja dalje v gospodarskih panogah, kot so proizvodnja svile in bombažnih tkanin, rudarstvo, železarstvo, pridobivanje soli, olja, sladkorja in čaja ter kmetijstvo. Pojav zametkov kapitalizma tudi ni bil splošen po vsej državi, ampak je bil omejen na nekatere gospodarsko vodilne regije. Predvsem zaradi tako neenakomernega razvoja pristopajo na Kitajskem proučevanju zametkov kapitalizma ločeno po posameznih gospodarskih dejavnostih, v zadnjem času pa vse bolj tudi k proučevanju posameznih, nekdanjih gospodarsko vodilnih regij.

Teritorialno lahko lociramo pojav prvih oblik kapitalistične proizvodnje, če sledimo razvoju posameznih mest, ki se v tem obdobju razvijajo v specializirana mesta za proizvodnjo določene vrste blaga. Razširitev obsega posamezne obrtne dejavnosti pa še ne pomeni avtomatično, da so se vzporedno pričeli razvijati tudi novi proizvodni odnosi. Tako je nekdanje tradicionalno središče porcelanske obrti — vaško tržno središče Jing De-zhen v provinci Jiangxi v obdobju Ming in Qing hitro povečevalo obseg proizvodnje, ki je postala osnovna dejavnost prebivalstva širše okolice kraja. Kljub temu, da je bil to največji center proizvodnje porcelana na Kitajskem, so proizvajali predvsem za potrebe dvora in visoke družbe in so se nadaljevali stari fevdalni odnosi proizvodnje za naročila in ne za trg, pa tudi proizvajalci so ohranili status kmetov. To je bila predvsem kmečka obrt, dislocirana po vaseh in je naraščala predvsem količinsko s postavljanjem novih kop za žganje porcelana, s čimer se je v tem kraju v 18. stoletju ukvarjalo že več sto tisoč ljudi. Pojav novih proizvodnih odnosov je najprej vezan na razvoj mest, ki so se usmerila v tekstilno proizvodnjo. Južno od izliva reke Yangzi se je v mestih Hangzhou in Suzhou na bogatih tradicijah obdobja Song, kjer je mongolska okupacija relativno malo prizadela Južno Kitajsko, pričela širiti proizvodnja svile, ki je že v 14. stoletju dobila nove obrise privatno-lastniških odnosov z najeto delovno silo in pretežno tržno usmerjeno proizvodnjo.

V bližini navedenih dveh starih kulturnih mest se je v 15. stoletju razvilo še mesto Songjiang, ki se je povsem usmerilo v proizvodnjo bombažnih tkanin, mesto Huzhou, ki se je usmerilo v proizvodnjo surove svile, in več manjših mest, kamor se je razširila tekstilna proizvodnja iz večjih centrov in kjer je postala komercialno usmerjena proizvodnja tekstila osnovna gospodarska dejavnost.

Pridobivanje soli in železa sta bila še od gospodarskih reform za časa dinastije Han ob začetku našega štetja državna monopola, ki sta zahtevala posebno birokratsko organizacijo dela, ki je privedla do velikih koncentracij proizvodnje, vsakič, kadar je bil imperij združen pod trdno organizirano dinastijo. Kasneje se je tema dvema monopoloma pridružilo še pridobivanje bakra. Od 15. stoletja dalje tudi za te dejavnosti kitajski zgodovinarji

smatrajo, da zaradi razširitve proizvodnje, uporabe najemniške delovne sile in povečane samostojnosti uradnikov, ki se pričnejo obnašati bolj podjetniško, tudi v teh primerih lahko govorimo o novo nastajajočih kapitalističnih odnosih. Kljub temu, da je bila v sektorjih državnih monopolov prepovedana privatna proizvodnja, imamo več primerov, ko so bogati trgovci investirali svoj kapital v tako proizvodnjo, kar pa je večinoma glede na stopnjo korupcije obstoječega režima vodilo do večjih ali manjših konfliktov z vladajočo strukturo. Največja koncentracija proizvodnje soli je bila v osrednjem ravninskem predelu province Sichuan, kjer so skupaj s proizvodnjo soli, transportom in trgovino nastala prava kombinirana podjetja z več sto tisoč zaposlenimi. Podobno je v Yunnanu obstajalo več podjetij za upravljanje bakrenih rudnikov. Do 18. stoletja je število podjetij naraslo na več kot 20, kjer so večja zaposlovala 70—80.000 delavcev, manjša pa okoli 10.000 delavcev.<sup>14</sup> Center za taljenje železove rude, ki ga tudi prištevajo med prva področja, kjer se pojavljajo zametki kapitalizma, je bilo mesto Foshan v provinci Guangdong, nedaleč od mesta Kanton, ki je bilo provincijsko središče in z državnim odlokom dinastije Ming tudi edino pristanišče, kjer se je, šveda pod strogo državno kontrolo, smela odvijati pomorska zunanja trgovina.

Po zamenjavi dinastij, ki je s seboj prinesla tudi delno gospodarsko nazadovanje, je nova mandžurska dinastija Qing obnovila državno organizacijo po vzgledu pretekle dinastije Ming tako strogo in konservativno, da ni dopuščala bistvenih sprememb. Kljub togosti za inovacije pa je nova dinastija tako povečala učinkovitost državnega sistema in družbene organizacije, da je prišlo do nove količinske rasti vseh gospodarskih panog, kar je vodilo v nadaljnjo specializacijo posameznih proizvodnih področij in mest kot njihovih centrov. V začetku dinastije Qing se tkanje svile v privatnih delavnicah razširi v Nanking in Kanton, kjer postane močna gospodarska panoga. V Foshanu se poleg tradicionalnega železarstva in lončarstva razvije tekstilna proizvodnja svile in bombaža. Proizvodnja bombažnih tkanin postane glavna panoga v mestu Fuzhou v provinci Fujian.

Ob nadaljnji tržni usmerjenosti in komercializaciji ter specializaciji posameznih kmetijskih regij se trgovski kapital približa tem kmetijskim področjem in organizira polindustrijske obrate za predelavo komercialnih kultur. Tako se pet mest v provinci Guangdong (Kanton) in po eno v Sichuanu in na Taiwanu specializira za proizvodnjo sladkorja. Za predelavo čaja, ki so ga največ gojili v provincah Fujian in Yunnan, se je specializiralo v Yunnanu eno mesto, v provinci Fujian pa dvojje mest. V Fujianu je bilo v začetku dinastije Qing, kot navaja profesor Liu Yongcheng,<sup>15</sup> nad tisoč delavnic za sušenje in predelavo čaja, kjer je bilo v večjih več kot sto zaposlenih, v manjših pa po nekaj deset. V proizvodnjo tobaka sta se usmerili po dve mesti v provincah Jiangxi in Guangxi in eno mesto v provinci Shandong. Kot zametke kapitalizma smatrajo kitajski zgodobakrene in svinčene rude v provincah Yunnan, Guizhou, Guangxi in Guangdong.

#### **Področje Jiangnan, kot gospodarsko najbolj razvita regija tedanje Kitajske**

Področje Jiangnan ali v prevodu »Južno od reke« predstavlja pokrajino južno od reke Yangzi ali Dolge reke v dolžini okoli 500 km ob njenem spodnjem toku vse do izliva v Vzhodno kitajsko morje. Obsega južni del sedanje province Jiangsu, severozahodni del province Zhejiang, južni del

<sup>14</sup> Immanuel Hsu: *The Rise of Modern China*, Oxford University Press 1970, str. 88.

<sup>15</sup> Razprava o zgodovinskih predpogojih zametkov kitajskega kapitalizma, *Zhong guo shi yan jiu*, 1979/2.

provincie Anhui in področje sedanjega mesta Shanghai in skupaj pokriva ozemlje, veliko približno za tretjino Jugoslavije. Jiangnan je bila že v času dinastije Song vodilna gospodarska in kulturna regija in najbolj urbanizirano področje vse Kitajske. Napredno kmetijstvo, ki je dajalo nekajkrat večje donose kot severno kitajske nižine, je omogočilo hitrejšo delitev dela in korenitejše družbene spremembe kot kjerkoli drugje na Kitajskem. Tako je Jiangnan postala edina zaključena regija, kjer so oblike novo nastajajočih proizvodnih odnosov na široko prodrle v tradicionalno družbeno strukturo in bistveno spremenile tradicionalne oblike življenja skoro v vsej regiji in ne samo izolirano na posamezna mesta ali gospodarske obrate, kot je bilo tipično za ostale predele Kitajske.

Administrativno je bila regija Jiangnan razdeljena na več prefektur (fu), od katerih jih je bilo pet, ki so imele za sedež prefekture velika mesta z nad 100.000 prebivalci, ki so bila izrazito proizvodno in trgovsko usmerjena. Vsaka prefektura se je naprej delila na približno 7 ali 8 okrajev (xian), ki je po pravilu tudi vsak imel svoje mesto za središče. Najnižja stopnja tržne mreže so bila tržna središča (zhen), ki so bila pol mestna in pol vaška naselja, raztresena precej na gosto po kmečki pokrajini, in sicer približno 7 do 8 v vsakem okraju. Predstavljala so stično točko med kmečkim gospodarstvom in mestnimi trgovci. Poseben položaj v regiji Jiangnan je imelo mesto Nanking, ki je ob ustanovitvi dinastije Ming 1368 postalo prestolnica novega imperija in s tem dobilo široke dimenzije znotraj novega 35 km dolgega mestnega obzidja, kot veliko upravno središče z ugodno lokacijo v gospodarskem in kulturnem središču tedanje Kitajske. Ko je po državnem udaru tretji cesar dinastije Ming (Yong Luo) prestavil prestol v Peking, je Nanking še naprej ohranil poseben položaj kot neke vrste pomožna prestolnica s številnimi upravnimi in kulturnimi funkcijami.

V sredini obdobja Ming se 5 prefekturnih središč v pokrajini Jiangnan razvije v centre tekstilne proizvodnje, ki postane prevladujoča dejavnost v teh mestih. Iz teh petih centrov se usmeritev v tekstilno proizvodnjo širi v sosednja manjša mesta in še naprej v tržna središča. Kot primer širjenja tekstilne proizvodnje v periferne kraje lahko naštejemo nekaj okrajev in tržnih središč, ki so se povsem usmerila v tekstilno proizvodnjo.

V prefekturi Suzhou sta najbolj tipičen primer tržni središči Shenzhen in Zhenzezhen v okraju Wujiang, v prefekturi Hangzhou trg Tangqizhen v okraju Qiantang, v prefekturi Jiaking: Wangjiangjingzhen in Puyuanzhen v okraju Xiushui in v prefekturi Huzhou: Shuangcunzhen in Linghuzhen v okraju Gulian ter Nanxunzhen in Wuzhen v okraju Wucheng.

Kot primer izrednega razvoja manjših tržnih krajev si od zgoraj navedenih trgov pogledimo Zhenzezhen iz prefekture Suzhou, za katerega je v dinastični kroniki zapisano, da je bil sprva trg z več deset stalno naseljenimi družinami, na prelomu 15. in 16. stoletja pa je narasel na 30.000 do 40.000 družin in se je nato proti sredini 16. stoletja še povečal.

Med posameznimi prefekturami je obstajala velika stopnja specializacije. Tako sta bila Suzhou in Hangzhou glavna centra za tkanje svile, vendar pa nista proizvajala velikih količin surovin. Nasprotno je Huzhou razvil predvsem proizvodnjo surovin za potrebe svilarstva in postal glavni center za proizvodnjo surove svile.

Mesto Songjiang in okoliški kraji v prefekturi so se skoraj izključno usmerili v tkanje bombažnih tkanin, za kar tudi niso imeli zadostne surovinske osnove in so uvažali bombaž iz oddaljenih provinc Shanxi in Shaanxi.

Poleg teritorialnega širjenja je potekal tudi proces razpada tradicionalne drobno obrtniške proizvodnje in koncentracije od individualnih obrtnih delavnic v večje manufakturne delavnice in obrate. Tako je tedanji

kronist Feng Menglong v poročilu »Xing shi heng yan« zabeležil: »V trgu Shenze je družina iz domače obrti, kjer je žena predla in mož tkal, v nekaj letih povečala obseg na 3—4 statve, in ko ni minilo naslednjih 10 let, sta zbrala premoženje več tisoč zlatnikov in bila lastnika 30—40 statev.« Kronist Chan Defu pa v poročilu »Ye hu bian« omenja družino iz Suzhoua, ki je »od družinske tkalske obrti narasla v milijonsko premoženje«. Cenijo, da je bilo v mestu Suzhou z okolico v 16. stoletju več sto tkalskih delavnic, kjer je bilo zaposlenih več deset tisoč družin.

Istočasno so se drugi obrtniški delavci in kmetje, ki so zapuščali zemljo in se naseljevali v mestih, postopno proletarizirali in začeli prodajati svojo delovno silo na razvijajočem se trgu delovne sile. Kronika »Gu fen tu shu ji cheng« nam v 676. zvezku, kjer opisuje tedanji Suzhou, nudi naslednji opis:

»Na vzhodnem delu mesta so vsepovsod tkalnice, kjer tkejo saten z vzorci in tanko svilo brez vzorca. Vsak od delavcev ima svojo spretnost. Delavci imajo stalnega gospodarja in dobijo plačo tako, da se jim štejejo dnevi. Če ima kdo razlog (da ne pride na delo), ga zamenja tak delavec, ki je brez gospodarja, tako da se pokliče in poišče enega. Tisti, ki so brez gospodarja (dela), stojijo ob zori na mostu in čakajo. Tkalci satena stojijo na mostu Hua, tkalci tanke svile na mostu Changhuasi, tisti pa, ki predejo na vozičkih, pravi se jim vozičkarji, stojijo pri Bianqifan (krajevno ime) v gruč tisoč ljudi, stegujejo vratove, se ozirajo in se med seboj prerivajo kot postopači. Če ne dobijo delavne naloge, se po riževi kaši (po zajtrku) razidejo in potem za življenje nimajo obleke in hrane. Na vsakem mostu je bil vodja, ki je skrbel za razdeljevanje dela in če je urad za delo zavrnil proizvodnjo (če se je politika spreminjala), je to vplivalo na dohodek (delavcev).«

Naslednji primer, ki tudi opisuje kapitalistične odnose in razmere proletariata v mestu Suzhou, je državno poročilo urada za delo, ki ga je leta 1601 napisal Cao Shiping,<sup>16</sup> kjer pravi: »Prebivalci mesta Suzhou so po hišah in domovih združeno tkali. Tisti, ki so imeli delavnice, so dali sredstva, tisti, ki so delali za statvami, so dali silo in tako so bili za dolgo časa med seboj (drug od drugega) odvisni za življenje... Posebneži, ki niso imeli stalnega zaslužka, zjutraj niso vedeli, kako bo zvečer (če bodo imeli hrano). Dobiti zaposlitev, pomeni živeti, zgubiti zaposlitev, pomeni smrt. Jaz beležim, kar sem sam videl: Ko so zaustavile delo delavnice za barvanje, je bilo razpuščenih več tisoč barvarskih delavcev in ko so zaustavile delo tkalske delavnice, je bilo spet razpuščenih več tisoč tkalskih delavcev. Oni so vsi odvisni od lastnega dela in so vsi dobri ljudje.«

Regija Jiangnan je bila prva, kjer se je na Kitajskem pojavilo blagovno in denarno gospodarstvo, ki je bilo v 15. stoletju že precej razširjeno. Razvoju blagovno-denarnega gospodarstva je močno pomagal nov davčni sistem, ki mu je ljudska domišljija nadela ime: »sistem enega biča«, ki se je potem skupaj s sistemom obdržalo vse do revolucije. Nov davčni sistem je država uvedla pod imenom: »sistem ene kombinacije«, kar je pomenilo, da se je do tedaj zapleten davčni sistem poenostavil samo na obdavčitev zemljiške posesti, obračunano v eni sami kombinaciji prek posebnih ponderjev. Ker se besedi kombinacija in bič v kitajščini enako izgovarjata »bian«, so kmetje kaj kmalu govorili samo še o enem biču. Ta sistem je zmanjšal količino prisilnega dela na državnih objektih, ki ga je pretežno zamenjalo najemno delo, kar je ustvarilo večjo možnost svobodne prodaje delovne sile. Novi zemljiški davek se je v regiji Jiangnan plačeval že pretežno v denarni obliki, in sicer v bakru in srebru. Srebro je po dvakratnem

<sup>16</sup> »Ming Shen Zongshibiao«, zvezek 361.

razvrednotenju in propadu papirnatega denarja za časa mongolske nadvlade in v začetku dinastije Ming koncem 14. stoletja postopoma postalo osnova kitajskega monetarnega sistema in se je papirni denar spet ponovno uveljavil šele v 20. stoletju.

Monetizacija gospodarstva je v regiji Jiangnan vodila v krepitev sloja trgovcev in močno koncentracijo kapitala v njihovih rokah. Istočasno je prišlo do preusmeritve vlaganj tega kapitala, od vlaganj v nakup zemlje k vlaganjem v razne obrtne proizvodnje, v organizacijo velikopoteznih trgovskih preprodaj in v tržno kmetijsko proizvodnjo. Tako je postalo vlaganje v zemljiško posest sekundarnega pomena in nakup zemlje predstavlja predvsem naložbo, ki zagotavlja določeno družbeno varnost in preneha biti najbolj donosna naložba.

Trgovci so se od velikih mest do manjših tržnih središč povsod združevali v gilde, postavljali javna poslopja in organizirali močna trgovska združenja. Na veliko so trgovali s soljo, rižem, čajem, bombažem, sladkorjem, svilo, bakrom, železnimi predmeti in porcelanom. Zaradi dobre organiziranosti so imeli močan vpliv na tržišče, kjer so često nastopali monopolno in pobirali visoke profite. Nekateri trgovci so akumulirali velike kapitale v vrednosti od 100.000 do 1 milijon taelov<sup>17</sup> srebrnikov.

V obdobju dinastije Qing se nadaljuje proces krepitve gospodarske moči trgovskega sloja. Vendar glede na to, da so veletrgovci in močne trgovske zveze obvladovali celotno kitajsko tržišče, center trgovskih aktivnosti ne ostane vezan na gospodarsko najbolj razvito regijo Jiangnan, ampak se postopno izoblikuje več močnih trgovskih središč, ki so specializirana za posamezne dejavnosti. V regiji Jiangnan se okrepijo trgovci s svilo in bombažem, ki se močno povežejo s proizvodnjo. Več pomembnih kapitalistov se razvije iz trgovcev s soljo iz mesta Yangzhou, ki leži na severni strani Dolge reke v neposredni bližini pokrajine Jiangnan, kjer je bil že tradicionalno sedež posrednikov za državno trgovino s soljo. Ti trgovci so postopoma monopolizirali dejansko trgovino s soljo v svojih rokah in tako postali eden od izredno pomembnih centrov gospodarske moči v državi.

Zelo močan trgovski center se je razvil v Kantonu med trgovci, ki so bili uradno pooblaščen, da smejo opravljati zunanjo trgovino in posredovati v poslih s tujci, s čimer je relativno majhna skupina trgovcev praktično dobila monopol nad kitajsko zunanjo trgovino. Howqua (eden teh trgovcev) je imel 1834. leta premoženje 26 milijonov taelov srebra<sup>18</sup>, medtem ko je bil celotni letni proračunski dohodek cesarstva 40 milijonov. Naslednja močna trgovska skupina so bili trgovci iz province Shanxi, ki so se predvsem usmerili v razvoj finančnega kapitala in razvili neke vrste bančni sistem, ki so ga razširili po vsej Kitajski, v provinci Fu jian pa so se okrepili trgovci s čajem, ki so obvladali predelavo in trgovino s čajem.

Po konsolidaciji dinastije Qing proti koncu 17. stoletja se je manufakturna proizvodnja po več kot polstoletnem zastoju ponovno okrepila. O tem, da se je obseg kapitalistične manufakturne proizvodnje že tako razširil, da so se pojavila nova nasprotja med kapitalisti in delavci, nam priča v kamnito ploščo vklesan razglas v mestu Suzhou iz časa, ko je vladal cesar Yong Zhen (1723—35), kjer piše, da je po vseh zakonih za vedno prepovedano tkalskim delavcem sklicevati stavke.<sup>19</sup> Spodaj so vklesani podpisi 61 lastnikov tkalskih delavnic.

Tkalstvo se je v tem obdobju razširilo tudi v najpomembnejše upravno in kulturno središče regije, v mesto Nanking. V Nankingu je v 18. stoletju

<sup>17</sup> Od 16. stoletja do leta 1814 je 1 srebrni tael veljal 1,208 angleške unče čistega srebra, kar je bilo 1/3 £ ali 1,63 US \$. Kot utežna mera je bil 1 tael (liang) enak 1 1/3 unče ali 37,783 gr.

<sup>18</sup> Jean Chesneaux: *Des guerres de l'opium à la guerre Franco-Chinoise, 1840—1885*, Hatier Université, Paris 1972, 2. pogl.

<sup>19</sup> »Feng ge xian yong jin ji jiang jiao xie bei«. (naziv kamna)

delalo 30.000 statev, nekatere družine pa so bile lastnice manufaktur s 500 do 600 statvami.

Zelo se je povečala proizvodnja bombažnega blaga v mestu Songjiang, kjer so leta 1819 proizvedli 3 milijone bal<sup>20</sup> bombažnega blaga.

Tudi druge obrtne proizvodnje v regiji Jiang Nan so začele dobivati vedno bolj kapitalističen značaj in tako je lokalna kronika navajala, da se je v mestu Suzhou ukvarjalo z barvanjem papirja več deset družin, od katerih je vsaka povprečno najemala več kot 20 delavcev.

V tem obdobju je prišlo tudi do nove oblike povezovanja med trgovskim kapitalom in lastniki delavnic. V mestih Nanking in Suzhou se je v tkalstvu svile pojavila nova oblika finančnih organizacij, ki so delovale kot neke vrste posredniški centri. Veliki trgovci so preskrbeli kapital in ustanovili posredniške centre, v katerih so tkalci prejeli vse potrebne surovine. Po opravljenem tkanju so blago ponovno predali centru, ki ga je nato usmeril za prodajo na tržišču. Ti posredniški centri v bistvu pomenijo začetno obliko povezovanja trgovskega kapitala s kapitalistično proizvodnjo.

### Gibanje mestnega prebivalstva v regiji Jiangnan

Kljub temu, da kitajska mesta niso razvila svobodnjaške miselnosti in zahtev po večji politični samostojnosti kot v Evropi, je prišlo v najbolj urbanizirani regiji Jiang Nan na prelomu s 16. na 17. stoletje do vrste uporov na novo nastajajočih slojev mestnega prebivalstva, ki jih kitajski zgodovinarji s skupnim imenom imenujejo gibanje mestnega prebivalstva.

Gibanje mestnega prebivalstva je bila predvsem skupna borba manufakturnih delavcev in lastnikov delavnic proti pretiranim oblikam izkoriščanja, ki jih je na novo nastajajočem slojem nalagal obstoječi birokratski sistem. Sistem državne birokracije je temeljil na privilegiranem sloju izobražencev, ki so si prek sistema državnih izpitov pridobili možnost sodelovanja v državni upravi. Gospodarsko se je sistem razvil v soodvisnosti s potrebami po organizaciji kmetijske proizvodnje in je tudi kasneje ostal neločljivo povezan s pojmom kmetijstva, kar se je odražalo tudi v splošno veljavni miselnosti, da je poleg izobrazbe častno samo kmečko delo, medtem ko rokodelstvo in še zlasti trgovina zaradi svoje nemoralne pridobitniške usmeritve nista vredna, da bi se z njima ukvarjal pošten človek. Poleg dvora in nekaj deset tisoč državnih uradnikov je vodilni sloj tvorilo še več sto tisoč nosilcev raznih diplom, ki niso imeli direktnih uradniških funkcij, so pa vendar zaradi številnih privilegijev tvorili podaljšek državnega sistema. Ta sloj je zaradi svoje monolitne konfucianske izobrazbe obvladoval kitajski miselni svet in predstavljal inertno maso, ki je nevtiralizirala večino zahtev po družbenih reformah. Gospodarsko je bil sloj izobražencev izvzet iz številnih davčnih obveznosti in deležen raznih davčnih olajšav glede zemljiške posesti in je svojo gospodarsko moč razširjal v nakupe zemljišč. Poleg tega so izobraženci sodelovali z državno upravo pri organizaciji družbenega življenja v vaseh in manjših krajih, do koder centralizirani državni aparat ni mogel seči, in pri tem predvsem sodelovali pri organizaciji zbiranja davkov. Prav na področju zbiranja davkov je bil izkoriščevalski položaj vodilnega sloja izobražencev najbolj očiten, saj so dokaj neodvisno in samovoljno določali razne dajatve, zaračunavali stroške zbiranja, posebno lokalne prispevke, in tako je zbrana vsota lahko večkrat prekorajčila količino za proračunske potrebe države, pri čemer se je ves višek razpršeno po celotni hierarhični lestvici prelil v žepe izobražencev.

Državni bančni sistem je v povezavi z monopolnim položajem vodilnega sloja izobražencev večkrat zelo svojevoljno odmerjal davčno breme

<sup>20</sup> 1 bala je vsebovala 30 m blaga.

manufakturnim delavnicam in z nekontroliranimi administrativnimi posegi oviral razvoj posameznih panog. Gibanje mestnega prebivalstva je bilo naperjeno prav proti takim po poslovnih običajih neutemeljeno visokim davčnim zahtevam.

Kitajski zgodovinarji ocenjujejo, da si je gibanje mestnega prebivalstva prizadevalo za razvoj manufakturne proizvodnje in trgovine in da je ustvarilo nekatere koristne pogoje za začetni razvoj zametkov kapitalizma in za nastanek prvih meščanskih slojev prebivalstva. Gibanje mestnega prebivalstva je bilo podobno kot kmečki upor, usmerjeno proti obstoječi centralni oblasti, vendar je bil cilj gibanja mestnega prebivalstva razvoj tržnega gospodarstva, medtem ko so kmečki upor težili za ponovno vzpostavitev drobno kmečkega gospodarstva.

V dinastičnih zapisih dinastije Ming je v 65. zvezku opisano, kako je evnuh Zhen Feng pri pobiranju davkov v mestih vedno naletel na odpor: Ko je leta 1596 prišel v Hudong, se je ljudstvo upiralo. Ko je 1599. leta prišel iz Wuchanga v Qinzhou pobirat davke, so nastali veliki nemiri, ko se je dvignilo več tisoč trgovcev, ki so metali kamnite kocke in so bili besni, da se jih ni dalo zaustaviti. Zhen Feng je pobegnil v Xiangyang, da bi tam pobral davke, vendar je ponovno naletel na odpor. Leta 1600 in 1601 ga je napadalo ljudstvo v Wuchengu. V mestu Lingjing v provinci Shandong so 1599. leta mestni prebivalci pretepli zbiralca davkov Matanga. V nemirih je sodelovalo 30.000 ljudi, vodil pa jih je izdelovalec košar Wang Chaozuo, ki je bil kasneje ujet in ubit. Najmočnejši center gibanja mestnega prebivalstva je bil zaradi bogate svilarke tradicije in visoke stopnje manufakturne proizvodnje mesto Suzhou v pokrajini Jiangnan. Tu je večkrat prišlo do izbruhov nezadovoljstva delavcev, trgovcev in lastnikov delavnic. Leta 1523 je prišlo do upora proti evnuhu Zhang Zhicongu, ki je bil uradni nadzornik proizvodnje. Leta 1601 je prišlo do gibanja proti nadzorniku proizvodnje in pobiralcu davkov evnuhu Sun Longu. Sun Long je izdal ukaz, da je od vsakih statev potrebno plačati 3 srebrnike in od vsake bale svile še tri bakrene fene.<sup>21</sup> Tkalske delavnice so se zaprle in delavci so izgubili delo. Tkalski delavec Ge Cheng je vodil več kot 2000 tkalskih in barvarskih delavcev in so nagnali Sun Longa. Kasneje je bil Ge Cheng prijet in ubit.

Leta 1626 pride v mesto Suzhou do upora, ki je vseboval tudi elemente politične borbe. Takrat je v mestu Suzhou obstajala neke vrste reformistično usmerjena organizacija konfucianskih izobražencev, ki se je imenovala stranka Dong Lin. Ko je visok državni uradnik Wei Zongxian dal zapreti predstavnika stranke Dong Lin, izobraženca Zhou Sunchanga, je izbruhnil upor proti tej aretaciji. Upor je vodilo pet ljudi, ki so povedli za sabo množico več tisoč ljudi, da bi rešili zaprtega Zhou Sunchanga. Ko je bil upor zatrt, je bilo vseh pet voditeljev javno obglavljenih.

### Kako zgodovinsko oceniti zametke kapitalizma v tradicionalni Kitajski

Ob koncu pregleda nekaterih gospodarskih značilnosti in družbenih procesov v tradicionalni Kitajski, zlasti v njenem najbolj razvitem in dinamičnem področju ob ustju reke Yangzi se nam nehote vzbuja razmišljanja, v kakšne širše zgodovinske okvire bi navedeni procesi lahko sodili.

Ko pristopamo k razčiščevanju zgodovinske vloge in pomena zametkov kapitalizma in družbenih okvirov, v katerih so se pojavili, se moramo najprej nujno soočiti z ostanki predsodkov, ki so dolgo dominirali v evropski miselnosti. Vse 19. stoletje je v Evropi vladala predstava o statični naravi kitajske družbe. Pečat tej ideji je dal Hegel, ko je rekel, da »Kitajska v bi-

<sup>21</sup> 1 srebrni tael = 16 srebrnikov  
1 srebrnik = 16 bakrenih fenov

stvu sploh nima zgodovine« in da »predstavlja izjemo v teoriji evolucije«. Misel o statični naravi kitajske zgodovine, ki se ponavlja v določenih ciklikih, je prevzel tudi mladi Marx, ki je rekel, da je Kitajska »živa mumija, ki je preživela v skrbno zapečateni krsti«. Marx je kasneje z idejo o Azijskem produkcijskem načinu pokazal sicer več odprtosti za obravnavanje kitajske zgodovine, vendar sam zaradi bornega poznavanja kitajskih razmer in pomanjkanja podatkov ni globlje posegel v tematiko.

Stari predsodki, ki jih je moderna sinologija pričela razbijati šele v zadnjih petdesetih letih, so se razvili zaradi izredno pomanjkljivega poznavanja in težke dostopnosti podatkov ter zaradi puhle domišljavosti agresivne Evrope, ki je »odkrila svet«.

Da nas ostanki evropskih predsodkov ne bi motili pri nadaljnjem razmišljanju, je potrebno kategorično zavrniti vse predpostavke o statični naravi kitajske zgodovine in poudariti, da je bila kitajska družba vedno dinamična, včasih celo zelo dinamična, vendar vedno na nek samosvoji način.

Če sedaj poskušamo okarakterizirati družbeno ekonomsko formacijo na Kitajskem v obdobju, ki nas zanima — to je od 14. stoletja dalje — lahko ugotovimo, da je bil prevladujoč sistem neke vrste »birokratski fevdalizem«. Vidimo, da so v okviru tega sistema potekali dinamični procesi in da je razvoj gospodarske baze ustvaril ugodne pogoje za razvoj gospodarsko bolj učinkovitega sistema s številnimi značilnostmi kapitalizma ter da so se družbena trenja vršila v okviru nasprotij med institucionalno okostenelostjo in visoko stopnjo družbene mobilnosti. Pri proučevanju teh procesov se nam kot osnovno vedno zastavlja vprašanje, ali je tedanja Kitajska razvila možnosti, da bi sama sprožila proces industrijske revolucije in v primeru trdilnega odgovora: kakšen je bil splet okoliščin, ki je tak razvoj preprečil?

Tu se moramo soočiti z naslednjim evropskim predsodkom, ki sicer izvira iz ideje o statični naravi kitajske družbe, vendar pa je zaradi druge preobleke pokazal mnogo večjo trdoživost. To je ideja, ki jo v več inačicah lahko predstavimo kot misel, da kitajska tradicionalna miselnost apriori onemogoča družbeni razvoj, da je bila konfucianska izobrazba nepremostljiva ovira za vsak družbeni napredek, da se v tradicionalni Kitajski ni mogel razviti podjetniški duh in podobno. Tudi ta predsodek je treba odločno zavreči in poudariti: čeprav je tradicionalna Kitajska od revolucije Qin Shi Huang 221 pr. n. št. dalje razvila enega najbolj stabilnih družbenih sistemov, kar jih pozna človeštvo, so vendar znotraj tega sistema potekali dinamični procesi, ki bi v določenem momentu lahko privedli do spremembe, ki bi omogočila industrijski razvoj.

Čim govorimo o možnosti industrijske revolucije na neevropskih tleh, pa moramo nujno omeniti še predsodek, ki izvira iz evropocentričnega gledanja, da samo Evropi pripada zasluga za razvoj moderne znanosti in tehnike. Odgovor takim pogledom je, kot smo omenili, dal že Joseph Needham v svojem enciklopedičnem opusu »Science and Civilisation in China«, kjer je pokazal, kako velik je bil vse do nedavnega primat kitajskih tehničnih znanj in da je Evropa ustvarila svojo prednost šele potem, ko je absorbirala pretežni del kitajske tehnologije.

Če je tradicionalni evropski pogled obremenjen z idejo, da na Kitajskem ni bilo možnosti za industrijsko revolucijo pred vdorom zahodnega kapitalizma, pa kitajske zgodovinarje bremeni prav nasprotna, vendar podobno deterministična ideja, da bi Kitajska nujno sama od sebe prešla v kapitalizem, če ne bi bilo posega od zunaj. Glede na sorazmerno zgodnji pojav zametkov kapitalizma v 15. stoletju so kitajski zgodovinarji razvili teorijo o počasnem razvoju, ki razlaga, zakaj je bil v specifičnih kitajskih

razmerah razvoj kapitalizma tako počasen, da v več kot štirih stoletjih ni uspel doseči bistvenih sprememb na nivoju družbenoekonomskega sistema. Pri tem so najbolj zanimivi vzroki, ki so ovirali razvoj kapitalizma na Kitajskem.

Kitajski zgodovinarji navajajo šest glavnih vzrokov:

1. Centralizirana oblast fevdalnega absolutizma je omejevala razvoj manufaktur in trgovine in parazitsko zajedala proizvodnjo in trgovino.

2. Politika zapiranja meja in prepovedi svobodne zunanje trgovine je negativno vplivala na razvoj blagovnega gospodarstva.

3. Trgovci in lastniki delavnic so se opirali na fevdalno državno vlado, s čimer so se povečala nasprotja med njimi in delavci.

4. Prvobitna akumulacija je potekala počasi, razširjena reprodukcija ni bila pravilo in kapital se je odlival v nakupe zemlje.

5. Fevdalni cehi v mestih so ovirali svoboden razvoj, ker so preveč toga predpisovali količino in kvaliteto blaga.

6. V proizvodnji ni prišlo do tehnološke revolucije in proizvajalne sile se niso toliko razvile, da bi povsem razbile okvir fevdalnih spon.

Za celovito oceno zametkov kapitalizma in možnosti razvoja novega sistema, ki bi bil povezan z industrijsko revolucijo, so vzroki počasnega razvoja, kot jih navajajo kitajski zgodovinarji, vsekakor zanimivi in predstavljaajo možno izhodišče za nadaljnje raziskave. Hkrati pa je treba poudariti, da soodvisnost posameznih faktorjev še ni zgodovinsko dovolj raziskana in pojasnjena, tako da je vloga posameznih faktorjev večkrat precenjena ali podcenjena ter da so na razvoj vplivali še drugi faktorji, ki jih navedeni spisek ne omenja.

Brez dvoma je bila centralizirana oblast v imperiju, ki je obsegal takorekoč ves kitajski kulturni svet in ki je temeljil na birokratskem aparatu z agrarno miselnostjo, močna ovira za razvoj vsakega novega poskusa, ki bi načenjal obstoječi red. Prav presenetljivo je nenadna administrativna prepoved zunanje trgovine v zgodnjem obdobju dinastije Ming prekinila bogato tradicijo prekomorske trgovine in velikih ekspedicij, ko so kitajske ladje plule ob afriških obalah in gospodarile na Pacifiku. Nenadna prepoved svobodne prekomorske trgovine se je v teku zadnjih dveh dinastij prek prepovedi gradnje ladij in nato vedno hujših omejitev vseh stikov z zunanjim svetom razvila v sistem zaprte države z očitno ksenofobijo, ki je bila značilna za obdobje, ko se je Kitajska soočila s povečanim pritiskom Zahoda. Vsekakor je tudi administrativna zaprtost bila eden od odločujočih faktorjev, da ni Kitajska morda že pred Evropo ustvarila sistema razvite blagovne proizvodnje.

Ključni problem je tudi v tem primeru v naravi centralizirane oblasti, ki je v zadnjih dveh dinastijah obstala na skrajno konservativnih pozicijah in razvila tudi elemente totalitarne oblasti, kot je razvoj državne doktrine, poenotenje misli in stroga cenzura. V unitarno urejeni veledržavi tudi ni bilo prave medregionalne konkurence. Šele ob upoštevanju teh elementov in dejstva, da je bila centralna uprava v Pekingu daleč stran od gospodarskega in kulturnega centra države in s tem fizično ločena od vseh najbolj dinamičnih procesov, lahko kompleksno ocenjujemo negativen vpliv velikosti države in državnega aparata na razvoj zametkov kapitalizma.

Morda imajo v kontekstu zgodovinskih vzrokov, ki so zavrli razvoj novega načina proizvodnje, nekoliko manjši pomen vloga cehov in problem odtoka akumulacije v nakupe zemlje, saj je vsaj v gospodarsko razvitih področjih obstajala dokaj visoka stopnja mobilnosti kapitala, ki je največkrat sledil profitni logiki in se je tudi odliv v nakupe zemljišč zmanjšal, ko so postale druge naložbe privlačnejše.

Ko kitajski zgodovinarji kot vzrok navajajo opiranje trgovcev in lastnikov delavnic na državno strukturo, je verjetno ta odnos preveč ozko zastavljen. V tem primeru gre za zelo kompleksen odnos med slojem izobražencev in slojem trgovcev, ki še ni dovolj raziskan in ki izvira iz protislovja med izredno nizkim družbenim položajem trgovcev in njihovo veliko gospodarsko močjo. Za razvoj zametkov kapitalizma je bilo gotovo destimulativno, da so trgovci na določeni stopnji gospodarske moči lahko z nakupom diplom prekoračili nesorazmerje v socialnem položaju in se vključili v privilegiran vodilni sloj izobražencev, s čimer se je zmanjšala njihova stimulacija za produktivne naložbe. Razen odnosa med izobraženci in trgovci pa je tu premalo razjasnjen tudi celoten odnos birokratskega aparata do akumulacije kapitala.

Vsekakor je najmanj raziskan zadnji vzrok, ki ga navajajo kitajski zgodovinarji, ko samo ugotavljajo dejstvo, da v navedenem obdobju ni bilo bistvenega tehnološkega napredka. To kaže na določeno enostranskost sodobnega kitajskega zgodovinoписа, ki se je zaenkrat ukvarjalo predvsem s politično zgodovinskim vidikom, manj pozornosti pa je posvečalo raziskovanju gospodarsko zgodovinskih vidikov obravnavane problematike. V ozadju zaustavitve hitrega razvoja tehničnih znanj in tehnologije, ki nastopi na Kitajskem v 14. stoletju, je bil nedvomno tudi splet ekonomskih okoliščin, ki so zaenkrat še premalo pojasnjene. Lahko sklepamo, da so na Kitajskem obstajala specifična razmerja med ceno delovne sile in ceno kapitala, ki so v določenem obdobju po svoje vplivala na dinamiko gospodarstva ter da so kasneje povečani demografski pritiski verjetno postali ena od osnovnih ovir, ki so bremenile gospodarski razvoj. Med gospodarskimi okoliščinami, ki so vplivale na razvoj proizvodnje, bi podrobnejše raziskave lahko osvetlile še vpliv monetarne mase na razvoj tržnega gospodarstva ter podale grobo kvantitativno oceno davčnega bremena.

Moderna sinologija vedno bolj usmerja svoje raziskave prav v analizo konkretnih gospodarsko zgodovinskih razmer, ki so značilne za posamezna zgodovinska obdobja. To je tudi pot, na kateri skušajo iskati skupni jezik tako evropski in ameriški kot tudi kitajski raziskovalci. Skupni naporji bodo prav gotovo pomagali odkriti do sedaj neznana dejstva, ki bodo pomagala razvozljati številne neznanke in omogočila podati celovitejšo podobo.

### Summary

### PROTO-CAPITALISM IN TRADITIONAL CHINESE SOCIETY

Mitja Saje

The question of the existence of some forms of capitalist production within the traditional Chinese society is interesting mainly because it hints at the possibility that an independent development of capitalism could have evolved out of traditional Chinese agrarian society. This gives a new approach to modern Chinese history which at least in the Western World has been dominated by the old colonial views that modernisation of China and capitalist production have only been introduced with western penetration to China after the Opium Wars.

For a long period of time, between the 8<sup>th</sup> and the 18<sup>th</sup> Century, China has been the leading economic power in the world, based mainly on high agrarian productivity and good organisation of society. The revolutionary changes in the agrarian production were taking place from the 8<sup>th</sup> to the 12<sup>th</sup> century. This was also the time of vivid experimental research of nature which lasted until the 14<sup>th</sup> century and brought about many technical discoveries. Estimating from the big technical superiority of China over Europe in those times, we can conclude that in the 14<sup>th</sup> century China reached the necessary level of knowledge and technical skill which enabled industrial revolution in Europe only much later.

The spread of market economy, monetarisation of economy, and a very high degree of urbanisation in certain most developed areas of Chinese Empire also created favorable conditions for the development of a new and a more sophisticated mode of production than the long established and officially advocated feudobureaucratic agrarian system.

When first signs of proto-capitalism in China were discovered in the fifties of this century, discussions arose immediately where to place the beginnings of proto-capitalism in China and what to consider genuine forms of proto-capitalist production. In later discussions and research most of Chinese historians have agreed that true proto-capitalism appeared in the middle of Ming, which means that we can speak about proto-capitalism in China from the 15<sup>th</sup> century on. It only appeared in the production of certain commodities, like: silk, cotton, iron, salt, oil, sugar, tea, as well as in mining and some parts of agrarian production. The proto-capitalist production was not a general rule for the whole empire, but we find isolated forms of this new type of production mainly concentrated in some economically more advanced regions. Because of this pattern of the old Chinese economic structure, the regional approach to the study of the phenomena of proto-capitalism is getting more and more importance.

The appearance of new capitalist relations is first connected with the growth of towns which have specialised for textile production. In the towns south from the lower flow of the Yangzi river, where the silk production did not suffer too much from the Mongol devastation and started expanding rapidly after the collapse of Mongols, we can trace the first forms of private owned workshops with hired labour as early as in the 14<sup>th</sup> century. The region Jiangnan (South of river) which covered this area, had been the most economically and culturally advanced part of China from the Song times on and it is not surprising that most forms of the new type of production concentrated there. In the middle of Ming times the 5 prefecture towns of Jiangnan were centers of textile production which became the main occupation of its population. From these centers the textile production spread to the surrounding magistrate towns (Xian) and further on to rural market centers (Zhen) and stimulated their rapid growth. Along with this new urbanisation went the process of desintegration of old handicraft production and proletarianisation of craftsmen and peasants which fled in exceeding numbers to the towns. There exists rich documentation about the existence of the developed labour power market in those towns and specially in Suzhou.

The monetarisation of economy in Jiangnan led to the build up of trade-capital and its concentration in the hands of the richest traders, who were no longer orientated in the purchase of land only, but where increasingly looking for more profitable ways of investment. In fact the size of capitalist production in the towns of Jiangnan reached such proportions that first signs of class struggle between the new owners of workshops and their hired workers can be witnessed. We read of it from an engraved stone in Suzhou from the reign of Yong Zhen which says that according to every law it is for ever forbidden for silk weaving workers to go on strike. Another new development that took place in Jiangnan under the dynasty of Qing was the appearance of some kind of finance organisations that used to link the trade capital with workshop owners, which were functioning like centers where traders gave the capital, while the producers could borrow raw materials and after having finished their work again handed over the product to the center.

Though Chinese towns never became such centers of freedom and political thinking as it was the case in Europe, there were still some kind of typically urban movement that appeared at the break of 16<sup>th</sup> and 17<sup>th</sup> century in big towns of Jiangnan, which Chinese historians call "The movement of urban population". It is quite distinct from other forms of rebellion against central authority and can be described as common struggle of workshop owners and workers against exaggerated exploitation by bureaucratic establishment and scholar-official class which used their privileged position to impose all kinds of tax burdens on those who were engaged in production. Quite often these burdens were of such proportions that they brought the production to a hopeless state or close to disaster so that normal work was impossible and workshops had to be closed down. In those circumstances the movement of urban people was a natural reaction against the rigid bureaucratic and feudal minded ruling class and expressed a desire of the new urban population for a wider role of market economy and more freedom for their activities.

The main question concerning the existence of proto-capitalism in Ming and Qing China is whether the situation was ripe enough for the beginning of industrial revolution and what were the causes that stopped the early forms of capitalist production from further development. To explain such a stagnation the Chinese

historians use a theory of slow developement saying that the main factors which caused stagnation were: centralised authoritative government, the policy of self isolation with restrictions of foreign trade, dependence of traders and workshop owners on bureaucratic establishment, the outflow of acumulation in the investment in land, feudal laws allowing only traditional handicraft production and the absence of technological revolution to break the feudal yoke. This factors give us good bases for further research, and especially some economic aspects of the circumstances in which proto-capitalism in China first appeared and then lost the initiative should get more attention.

## **ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE**

Revija z najdaljšo tradicijo med slovensko zgodovinsko periodiko (v letu 1981 izide že njen 52. letnik) objavlja prispevke, ki niso zanimivi le za bralce iz severovzhodne Slovenije, saj posegajo tudi v širši okvir slovenske zgodovine.

ČZN izdaja Zgodovinsko društvo v Mariboru s sodelovanjem mariborske univerze. Naročiti ga je moč pri Založbi Obzorja, YU-62001 Maribor, Partizanska 5.

**Inštitut za zgodovino delavskega gibanja**, YU-61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1, izdaja v založbi Partizanske knjige iz Ljubljane revijo

## **PRISPEVKI ZA ZGODOVINO DELAVSKEGA GIBANJA**

Revija je sicer glasilo inštituta, vendar v njej poleg inštitutskih sodelavcev objavlja tudi širok krog drugih raziskovalcev. Revija prinaša razprave in historično dokumentacijo iz slovenske zgodovine delavskega gibanja v devetnajstem stoletju, za čas po prvi svetovni vojni pa je koncept širši in se razteza na vso slovensko zgodovino. Vse bolj lahko govorimo, da je to časopis za sodobno slovensko zgodovino. V letu 1981 je izšel jubilejni dvajseti letnik, v katerem je izšla bibliografija revije ob dvajsetletnici, nadaljevanje razprave o Kermavnerjevi knjigi »Temeljni problemi primorske politične zgodovine«, med razpravami pa naj opozorimo na T. Ferencu »Okupacijska civilna uprava na Slovenskem in njeno gradivo«, sintetičen pregled H. Steinerja o komunistični partiji Avstrije od 1918 do 1938, J. Vodusek o prvih delavskih svetih v Sloveniji, pri historični dokumentaciji pa je zlasti zanimiv članek Vlada Martelanca o nacionalnem vprašanju ter oris njegove življenjske poti izpod peresa M. Kacin.

Pred izidom je 21. letnik, v katerem bodo med drugim objavljeni referati posvetovanja »Politična in družbena vprašanja v Julijski krajini v letih 1920—1930«, ki je bilo oktobra 1980 v Trstu in v Kopru. V pripravi pa je že naslednji letnik, ki bo objavil referate posvetovanja novembra 1981 v Ljubljani o narodni in socialni politiki v slovenski zgodovini od konca 19. stoletja do danes.

Na revijo se lahko naročite neposredno pri založbi Partizanska knjiga, YU-61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 12, kjer dobite tudi vse doslej izdane letnike.